

RUSSISCHE APOCALYPS

De regen kwam niet in de lente van 1920. Het was ongewoon heet, en toen het groeiseizoen gekomen was, was de bodem zo hard als steen. Het droge weer hield de hele zomer en het begin van de herfst aan. De oogst bleek gering. De winter bracht weinig sneeuw waarna een tweede droge lente volgde. De ergste droogte in dertig jaar hield een groot deel van Sovjet-Rusland in een ijzeren greep. Het ging om bijna de gehele lengte van het stroomgebied van de Wolga, van Nizjni-Novgorod in het noorden tot aan de Kaspische Zee in het zuiden, en van Oekraïne in het westen tot aan de rand van de Oeral in Azië. Dorpen verhongerden. Meer dan honderdduizend boeren verlieten hun huis om op zoek te gaan naar voedsel. Rusland stond een catastrofe te wachten.

De Russische boerenbevolking had nooit een gemakkelijk bestaan gekend, ook niet na de afschaffing van het lijfeigenschap in 1861. De boeren schraapten een karig kostje bijeen dat nauwelijks boven het bestaansminimum lag. De landbouwmethodes waren primitief, het land was overvol, de belastingen waren fors. Aan het einde van de jaren 1880 begon de Russische staat met een enorm industrialiseringsprogramma dat gefinancierd moest worden met de verkoop van graan aan het buitenland. *Ne doedim, no vivezem* – ‘eten zullen we niet, maar we zullen wel exporteren’ – werd het parool van de poging om tsaristisch Rusland op het peil van de moderne westerse levensstijl te brengen. Belastinginners werden naar het platteland gestuurd om hun inspanningen te verdubbelen; boeren werden gedwongen om steeds grotere delen van hun rogge, tarwe en gerst af te staan. Tussen 1881 en 1890 werd de gemiddelde jaarlijkse export van grote granen bijna twee keer zo groot.

En toen, in de nazomer van 1891, mislukte de oogst na een vreselijke droogte. Boeren kwamen zonder voedsel te zitten en overleefden op wat zij *goly chleb* noemden, hongerbrood: een verfoeilijk brood dat gemaakt werd van een kleine portie bloem en een soort voedselvervanger, meestal *lebeda* (melde), wat bij langdurige consumptie tot ernstige ziektes leidt. Tegen december schatte het ministerie van Binnenlandse Zaken dat meer dan tien miljoen mensen overheidssteun nodig zouden hebben. Leo Tolstoj, het geweten van de natie, schreef over de omvang van de hongersnood en zette steun op touw, waardoor de wereld te weten kwam hoe groot de ramp was. Amerika was een van de landen die Rusland te hulp schoten. Een groep mensen uit de staat Minnesota stuurde een met graan afgeladen schip, dat met vuurwerk en massaal gejuich begroet werd toen het in maart 1892 de Baltische haven van Libau* binnenvoer. De bevolking van Minnesota doneerde uiteindelijk meer dan 5,4 miljoen pond meel en 26.000 dollar aan voorraden om de honger aan de andere kant van de wereld te bestrijden. De vrijgevigheid van de Amerikanen werd herdacht in twee schilderijen van de kunstenaar Ivan Ajvazovski, de grote meester van romantische zeegezichten,

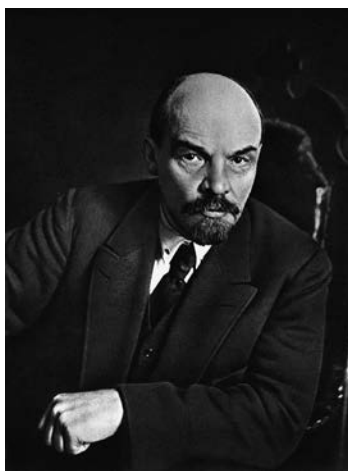
---

* Het huidige Liepāja, Letland.

die hij zelf, samen met andere dankbetuigingen van tsaar Alexander III, in 1893 naar Amerika bracht. De schilderijen hingen decennialang in de Corcoran Gallery totdat first lady Jacqueline Kennedy ze zag en naar het Witte Huis liet overbrengen.

De Russische overheid zette haar eigen hulpverlening op die, hoewel geplaagd door tegenslagen en inefficiëntie, op haar hoogtepunt meer dan elf miljoen mensen van aanvullende voedselhulp voorzag. De staat werd bij zijn inspanningen bijgestaan door een groot aantal mensen uit de geschoolde maatschappij. Getroffen door het benarde lot van de hongerige massa's deelde de zevenentwintigjarige Anna Oeljanova, dochter van een oude edelman uit de stad Bimbirsk aan de Wolga, voedsel en medicijnen uit aan de behoeftigen. Vele anderen met dezelfde achtergrond deden hetzelfde. Haar broer Vladimir was echter een uitzondering. Hij weigerde niet alleen om het lijden te verlichten, hij juichte de honger zelfs toe omdat die ertoe zou bijdragen, zo dacht hij, dat de mensen hun geloof in God en de tsaar zouden verliezen. Revolutie, niet liefdadigheid, zou de boeren redden, zei hij. 'De omverwerping van de tsaristische monarchie, dit bolwerk van landeigenaren, is hun enige hoop op iets van een fatsoenlijk leven, op een ontsnapping aan de honger, aan eindeloze armoede.' Vladimir, beter bekend onder zijn revolutionaire *nom de guerre* Lenin, begreep reeds als jonge man het verband tussen voedsel en macht.

In 1921 moest Rusland meer dan alleen droogte het hoofd bieden. Het regentekort speelde in feite slechts een bijrol. Zeven jaar oorlog en revolutie waren veel belangrijker geweest. Tegen het einde van 1916, na twee jaar loodzware strijd in de Eerste Wereldoorlog, kreeg Rusland te maken met graanschaarste en met broodrellen in grote steden. In februari 1917 protesteerden fabrieksvrouwen in de hoofdstad Petrograd tegen de hoge kosten

---

Vladimir Lenin

---

van brood en het gebrek eraan, wat de revolutie inluidde die een maand later tot de val van het tsaristische regime leidde. De voedselcrisis en het onvermogen van de staat om die aan te pakken, waren direct verantwoordelijk geweest voor de ondergang van de driehonderd jaar oude Romanov-dynastie.

Na het omverwerpen van de Voorlopige Regering in oktober begonnen de bolsjewieken een machtsmonopolie te vestigen, waarbij ze hun politieke tegenstanders arresteerden en ombrachten. Hun daden stortten Rusland in een burgeroorlog van onbeschrijflijke barbarij die jarenlang zou duren. Buitenlandse strijdkrachten – waaronder Britse, Franse, Amerikaanse en Japanse troepen – betraden Russisch grondgebied, aanvankelijk in de hoop om Rusland bij de oorlog tegen Duitsland te houden en later om nominale steun te bieden aan het Witte Leger dat met het bolsjewistische Rode Leger strijd leverde. Het werd nog ingewikkelder toen de Britse marine op de Oostzee een blokkade opzette waardoor de nieuwe Sovjetregering maandenlang van het Westen geïsoleerd was.

De bolsjewieken wisten van meet af aan dat brood doorslaggevend was voor hun voortbestaan. Als ze het voedselprobleem niet oplosten, zou de revolutie mislukken. Lev Trotski, de grote revolutionair en prominente Sovjetfunctionaris die destijds onder andere het hoofd was van de Buitengewone Commissie voor Voedsel en Transport, zei in april 1918 ten overstaan van het Centraal Uitvoerend Comité van de Sovjets: 'Ik zeg het vrijuit, we zijn nu in oorlog, en alleen met wapens zullen we het graan krijgen dat we nodig hebben. Onze enige keuze is nu burgeroorlog. Burgeroorlog is de strijd om brood. [...] Lang leve de burgeroorlog!' Een belangrijke troef bij de poging om het graan in bezit te krijgen, was het aanwakkeren van de klassenstrijd in de dorpen. De bolsjewieken richtten Comités van Arme Boeren (Kombedi) op om het graan van rijkere boeren, de zogeheten koelakken, te confisqueren en aan de staat over te dragen. De Kombedi, vaak bestaande uit buitenstaanders, zaaiden terreur onder de lokale bevolking door hun persoonlijke bezittingen te stelen, onwettige arrestaties te verrichten en het plattelandsleven verder te ontwrichten – handelingen die door Lenin werden onder-

steund als deel van zijn grotere doel om de aloude en in zijn ogen achterlijke boerencultuur te vernietigen. Ook werd er een Bevoorradingsleger opgericht (Prodovolstvennaja armia of Prodarmia), grotendeels bestaande uit werkloze arbeiders uit Petrograd, die naar het platteland werden gestuurd om bolsjewistische propaganda te verspreiden en bij de vordering van het graan te helpen. Fjodor Dan, een leider van de mensjewistische partij* noemde het 'een kruistocht tegen de boerenstand'.

Maar Lenin was nog maar net begonnen. In augustus 1918 gaf hij bevel om rijke boeren te ontvoeren en terecht te stellen als de vorderingsdoeleinden niet werden gehaald. Hij stuurde deze richtlijn naar de Penza-sovjet:

De koelakkenopstand in jullie vijf districten moet zonder mededogen neergeslagen worden. [...] Jullie moeten van deze mensen een voorbeeld maken. (1) Knoop op (ik bedoel opknopen in het openbaar, zodat mensen het zien): minstens 100 koelakken, rijke klootzakken en bekende afpersers. (2) Publiceer hun namen. (3) Neem ze hun graan af. (4) Kies gijzelaars uit aan de hand van mijn instructies. [...] Doe dat allemaal zodat mensen kilometers verderop het zien, het begrijpen, beven.

Zelfs mede-bolsjewieken waren ontsteld om wat de boeren werd aangedaan. 'De verhoormethoden doen denken aan een middeleeuwse inquisitie,' merkte een functionaris op nadat hij in Zuid-Rusland een vorderingsbrigade aan het werk had gezien. 'Ze laten de boeren zich ontkleden en op de grond knielen, ze geselen of slaan ze, soms worden ze gedood.' In juni 1918 reisde Josef Stalin naar Tsaritsyn** met twee pantsertreinen met vierhonderdvijftig Rode Legersoldaten die voedsel voor de hoofdstad moesten bemachtigen. Zijn aanvankelijke succes was niet voldoende voor Lenin, die vond dat Stalin mild was geweest en

---

* Een vleugel van de Russische socialistische beweging die een gematigder programma voorstond dan Lenins bolsjewieken.

** Het huidige Wolgograd.

hem de opdracht gaf om in de jacht op voedsel 'genadeloos' te zijn jegens hun vijanden. 'Wees ervan verzekerd dat onze hand niet zal beven,' antwoordde Stalin. 'We zullen niemand genade tonen. [...] We zullen u brood brengen.'

Het graanquotum van de centrale overheid kwam steeds hoger te liggen. Tegen 1920 was het van achttien naar zevenentwintig miljoen *poods** gestegen. De boeren noemden de vorderingscampagne van dat jaar 'de IJzeren Bezem', omdat uit de dorpen nagenoeg elk laatste korreltje graan werd geveegd, waardoor de boeren bijna niets overhielden. Plaatselijke autoriteiten konden niet geloven wat ze zagen en lieten in hun rapporten aan hun bazen in Moskou weten dat zulke acties 'zinloos en nutteloos' waren. Hoewel eind 1920 de oorlog met het Witte Leger grotendeels ten einde was gekomen met de nederlaag van generaal Pjotr Wranglers troepen, gingen de campagnes tegen de boeren nog altijd door.

De boeren reageerden op een aantal manieren op het wrede beleid van de bolsjewieken. Een daarvan was om hun graan te verstoppert, hetzij onder de vloer, in een put, tussen de rieten daken of achter schijnmuren en geheime compartimenten in hun hutten. De mannen van de Prodamia kregen de trucs van de boeren snel door en werden meedogenloos in het uitvissen van hun verborgen ruimtes en sloegen geen acht op de schade die ze aanrichtten. Een andere manier was om het teeltareaal te verminderen en alleen het absolute minimum te verbouwen dat voor hun eigen voortbestaan noodzakelijk was, waardoor ze de staat een overschot ontzegden. Tussen 1917 en 1921 werd maar liefst een derde van het bouwland in de belangrijkste landbouwgebieden van Rusland uit productie genomen. De oogst van 1920 was net iets meer dan de helft van die van 1913.

En sommige boeren besloten om terug te vechten. In de zomer 1918 braken de eerste opstanden uit tegen de graanvorderingen. Het aantal nam in de loop der tijd alleen maar toe, totdat ze in de zomer van 1920 in niets minder dan een oorlog omsloegen toen Alexander Antonov, een

---

* Een Russische pood staat gelijk aan ongeveer 16,4 kilogram.

voormalig fabrieksarbeider en leraar, het Partizanenleger van de Tambov-regio oprichtte. Het leger van Antonov, dat uiteindelijk tot zo'n vijftigduizend partizanen uitgroeide, van wie velen uit het Rode Leger waren gedeserteerd, raasde door Tambov en trok al snel op naar de lagere Wolga-regio (Samara, Saratov en Astrachan) en zelfs naar West-Siberië. 'Banditisme heeft de gehele provincie overstelpt,' schreven doodsbenauwde bolsjewistische leiders in Saratov in een telegram aan Moskou. 'De boeren hebben uit de graanschuren alle voorraden – 3 miljoen poods – ingenomen. Ze zijn zwaarbewapend dankzij alle wapens van de deserteurs. Volledige eenheden van het Rode Leger zijn gewoonweg verdwenen.' Het vuur van de opstand leek niet te stuiten en de Sovjetregering raakte over steeds meer grondgebied de zeggenschap kwijt.

Tegen het einde van 1920 erkende de Tsjeka – de politieke politie van de Sovjets; voorloper van de KGB – dat het hele land, met uitzondering van de gebieden rond Moskou, Petrograd en het Russische noorden, door onrust geteisterd werd. De situatie werd begin 1921 erger. Het hoofd van de Tsjeka in de provincie Samara schreef in een topgeheim memorandum aan zijn meerderen in Moskou: 'De massa's staan nu vijandig tegenover de communisten. [...] Cholera en scheurbuik tieren welig. [...] Deserties uit het garnizoen nemen toe.' Lenin was witheet. De boerenoorlog, zo waarschuwde hij zijn collega's, 'was veel gevaarlijker [...] dan alle Denikins, Koltsjaks en Joedenitsjen bij elkaar'.* De sleutel tot het lot van de Sovjetregering lag met andere woorden bij de rebellerende boeren van het land.

En het ging niet alleen om de boeren. De bolsjewieken begonnen ook in de steden steun te verliezen, onder de arbeiders en de soldaten, die eerder tot hun meest toegewijde aanhangers hadden behoord. In januari 1921 werden in een aantal steden de broodrantsoenen met liefst 30 procent verlaagd. Boos en hongerig gingen de arbeiders in Petrograd in staking. Demonstraties gingen snel over in rellen. Tsjeka-detachementen werden uitgezonden om de orde te herstellen; eind februari 1921

---

* Bevelhebbers van het Witte Leger: Anton Denikin, Alexander Koltsjak en Nikolaj Joedenitsj.

werd de krijgswet afgekondigd. De volgende maand kwamen de matrozen van de marinebasis van Kronstadt in opstand tegen wat zij de ‘communismische autocratie’ noemden, waarbij ze de heersers van het land bestempelden als ‘erger dan [tsaar] Nikolaas’ en een oproep deden tot hun eigen ‘derde revolutie’. Lenin zorgde ervoor dat de muiten werd neergeslagen. Meer dan tweeduizend mensen werden ter dood veroordeeld, meer dan zesduizend mensen werden naar de gevangenis gestuurd.

Om het regime te redden kondigde Lenin in maart tijdens het Tien-de Partijcongres een strategische terugtrekking aan van het extremistische beleid uit het verleden. ‘Oorlogscommunisme’, zoals de beginfase van de revolutie bekend kwam te staan, moest vervangen worden door de Nieuwe Economische Politiek (NEP), een concessie aan het kapitalisme en marktkrachten, die privébezit en eigenaarschap van detailhandel en kleinere industrie toestond. Het belangrijkste was dat de NEP een einde maakte aan de gedwongen graanvorderingen ten gunste van een belasting in natura (d.w.z. graan of andere landbouwproducten). Voortaan zouden boeren precies weten wat hun verplichting tegenover de staat was, waardoor ze gemotiveerd werden om zoveel mogelijk te verbouwen en een eventueel overschot zelf mochten houden.

De oorlog tegen het boerenleger van Antonov woedde ondertussen voort. Het was de zomer van 1921. Een leger van honderdduizend man onder leiding van Michail Toechatsjevski ondernam een krijgstocht van meedogenloze terreur, waarbij onder meer zware artillerie en vliegtuigen werd ingezet, tegen wat de staat ‘bandieten’ noemde. Soldaten kregen het bevel om op iedereen te schieten die weigerde zich te identificeren. Families die zich schuldig maakten aan het herbergen van bandieten moesten worden gearresteerd en uit de provincie worden gedeporteerd. Hun eigendom moest in beslag genomen worden, hun oudste zoon terstond geëxecuteerd. Het leger van Toechatsjevski gijzelde duizenden mensen en interneerde hen in *kontsentratsionnye lageria* – concentratiekampen. Tegen augustus telden tien kampen in de provincie Tambov alleen al dertienduizend gevangenen. Lenin gaf zijn generaal bevel gifgas te gebruiken: ‘Het bos waar de bandieten zich ver-

---

Een vluchtelingengezin
op zoek naar eten

---

bergen moet met gifgas worden gezuiverd. Er moeten zorgvuldige berekeningen worden gemaakt om ervoor te zorgen dat een wolk verstikend gas zich door het bos verspreidt en alles verdelgt wat zich daar schuilhoudt.’

Uiteindelijk kreeg het Rode Leger de overhand. Hoewel Antonov pas in juni 1922 gevangengenomen en gedood zou worden, werden de laatste opstandelingen tegen het najaar van 1921 opgeveegd.

Maar de bolsjewieken hadden slechts één vijand overwonnen om met een andere en veel gevaarlijkere te worden geconfronteerd. Zuiver naar aantal gemeten was de hongersnood van 1921 de ergste die Europa ooit had gekend. De Sovjetregering schatte dat ongeveer dertig miljoen mensen de dood tegemoet gingen. De concessies aan de boeren die in maart op het partijcongres waren gedaan, waren te laat gekomen om de situatie te veranderen. Lenin had toen gezegd: ‘Als er een oogst is, zal iedereen een beetje hongerslijden. In het andere geval – aangezien we niets kunnen afnemen van mensen die niet over de middelen beschikken om hun eigen hongersnood te stillen – zal de regering ten onder gaan.’ Twee jaar

droogte en nog meer jaren oorlog en zinloze wreedheid hielden in dat een hongerig Rusland, hoe de volgende oogst er ook uit zou zien, nooit gevoed kon worden.

De regering had vanaf begin 1921 verslagen ontvangen dat de crisis toenam. Een Tsjeka-verslag uit januari beschreef de hongersnood die in de provincie Tambov heerste, wat werd toegeschreven aan de 'orgie' van vorderingen in 1920. De golven vluchtelingen die in het gehele Wolgabekken voor de honger op de vlucht sloegen, werden zo groot dat ze niet genegeerd konden worden.

Maar dat is precies wat de regering deed. Elke officiële vermelding van de hongersnood was verboden tot 2 juli 1921, toen de krant *Pravda* op de achterpagina de volgende kennisgeving publiceerde: 'Dit jaar zal de graanoogst lager zijn dan het gemiddelde van het afgelopen decennium.' Er werd nog aan toegevoegd dat er 'een voedingsprobleem op het agrarische front was'. Orwelliaanse taal van het zuiverste water. Tien dagen later drukte de *Pravda* een vollediger en eerlijker verhaal af waarin de hongersnood werd gekenmerkt als 'een catastrofe voor heel Rusland, die invloed heeft op elk aspect van het economische en politieke leven in het land'. Het instrueerde de lezers in het hongersnoodgebied om te blijven waar ze waren en 'de vluchtelingengolf' niet groter te maken en om geen acht te slaan op de paniek en geruchten die momenteel zo'n 'enorm gevaar' voor het land vormden. Het burgerlijke Westen, zo vervolgde de *Pravda*, was op de hoogte gebracht van de hongersnood, maar de lezers werden gewaarschuwd geen hoop te vestigen op de 'kapitalistische roofdieren', die niet alleen dolblij zouden zijn als de werkende mensen in Rusland zouden verhongeren maar hun lijden tevens zouden gebruiken als een mogelijkheid om een contrarevolutie tegen de Sovjetregering te organiseren.

Het Westen was inderdaad eerder die maand geïnformeerd over de catastrofe, in twee afzonderlijke oproepen om hulp. De ene was naar buiten gebracht door Tichon, patriarch van de Russisch-Orthodoxe Kerk, en was gericht aan de paus, de aartsbisschop van Canterbury en andere religieuze leiders. De andere was opgesteld door de schrijver Maxim Gorki.

Het idee was schijnbaar niet van Gorki gekomen, die zelf geen groot voorvechter van de boerenstand was. (Het jaar erop publiceerde hij zelfs een boek, *Over de Russische boeren* getiteld, waarin hij schreef over ‘de half-wilde, stompzinnige en zwaarlijvige mensen uit de Russische dorpen’ en de hoop uitdrukte dat ze zouden uitsterven om plaats te maken voor een ‘nieuwe stam [...] geletterde, gevoelige, oprechte mensen’.) Vrienden van de schrijver overtuigden hem ervan zijn aanzienlijke morele autoriteit te gebruiken om met het Kremlin te spreken over het naar buiten brengen van een algemene oproep aan de wereld. Lenin hoefde, naar het schijnt, niet echt overgehaald te worden.

Gorki schreef op 13 juli in ‘Aan alle eerlijke mensen’: ‘Er zijn sombere tijden aangebroken voor het land van Tolstoj, Dostojevski, Mendelejev, Pavlov, Moessorgski, Glinka en andere wereldvermaarde mannen [...] De tegenslagen van Rusland bieden filantropen een uitgelezen mogelijkheid om de veerkracht van de filantropie te bewijzen [...] ik vraag alle eerlijke Europese en Amerikaanse mensen om directe hulp aan het Russische volk. Geef brood en medicijnen.’ Hij noemde ook de ongekende droogte die het land teisterde, maar zei niets over kapitalistische roofdieren en contrarevoluties. Gorki stuurde de oproep aanvankelijk naar Fridtjof Nansen, de beroemde ontdekkingsreiziger, wetenschapper en filantroop, maar Nansen antwoordde dat de Russen er beter aan zouden doen hun inspanningen op de Amerikanen te richten, want alleen zij hadden de middelen om te helpen.

Op 22 juli 1921 belandde Gorki’s oproep, die in de Amerikaanse pers was gepubliceerd, op het bureau van Herbert Hoover, de Amerikaanse minister van Handel. Zodra hij hem gelezen had, wist Hoover wat er moest gebeuren.